

Ν. Πουλαντζάς: Τάξη και ιδεολογία – Στρουκτουραλισμός και ιστορικισμός

*Βασίλης Φιοραβάντες**

I

Είναι πολύ δύσκολο να συναντήσει κανείς θεωρητικό τα νεώτερα χρόνια, τον οποίο να έχει απασχολήσει τόσο έντονα η προβληματική των τάξεων όσο το Ν. Πουλαντζά. Το ίδιο όμως είναι αμφίβολο αν, και σε ποιο βαθμό, ο Πουλαντζάς κατόρθωσε να προχωρήσει έστω και κατά το ελάχιστο αυτή την προβληματική, παρά την διεθνή συζήτηση που προκάλεσαν τα βιβλία του. Από πολλές δε απόψεις ένα κάποιο προχώρημα μπορεί να διαπιστωθεί ευκολότερα σε θέματα αρκετά διαφορετικά ή που προϋποθέτουν μια θεωρητικοποίηση περί τάξεων σ' ένα δεύτερο ή σ' ένα απώτερο παρά σ' ένα πρώτο επίπεδο και μ' ένα άμεσο τρόπο.

Αναφερόμαστε εδώ κυρίως στην ανάλυση του Πουλαντζά για την κρίση των κομμάτων¹, του κράτους² και στη διερεύνηση-διαπίστωση των σχεδόν ανυπέρβλητων δυσκολιών πραγματοποίησης του σοσιαλισμού³, πάντα συνδεδεμένου στους κλασικούς του μαρξισμού με μια ριζοσπαστική κοινωνική επανάσταση. Αυτές οι δυσκολίες συνδέονται από τον Πουλαντζά με την διαπίστωση, κατά τα χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ότι κυριαρχεί όλο και περισσότερο η τεχνοκρατία. Αυτό το ζήτημα είχε απασχολήσει ήδη τον Πουλαντζά από το 1960-6⁴, αρ-

* Ειδικός Επιστήμονας στο Πολυτεχνείο Χανίων.

κετά νέο τότε, στη συνέχεια των εργασιών του Λ. Γκολντμάν και του Χ. Μαρκούζε, αν και μ' ένα μη συστηματικό τρόπο.

Η κυριαρχία του τεχνοκρατισμού, καθώς και του αντίστοιχου μ' αυτόν πνεύματος, αποτελεί ένα πρώτο, πλην όμως καθοριστικό στοιχείο για την εξήγηση των δυσκολιών σύνθεσης μιας συνεκτικής θεωρίας των τάξεων από τον Πουλαντζά, αλλά και γενικότερα. Τεχνοκρατισμό που ο ρεφορμισμός στο σύνολό του αγνοεί συστηματικά ή υποτιμά μ' όλες τις συνέπειες για την πράξη που αυτή η στάση συνεπάγεται. Έτσι, η πράξη υπονομεύεται από τα μέσα και χάνει κάθε δυνατότητα ριζικής αλλαγής της κοινωνίας, ενσωματούμενη τελικά στις λογικές της κυριάρχησης, της υποταγής ή τουλάχιστον της παραίτησης. Από το άλλο μέρος, γίνονται σαφείς προσπάθειες τεχνοκρατικοποίησης της πολιτικής σκέψης και της πολιτικής από τις διάφορες εκφράσεις της σοσιαλδημοκρατίας σε διεθνές επίπεδο, συνδυαζόμενες λιγότερο ή περισσότερο με πολιτικές παραπέρα καπιταλιστικής ορθολογικοποίησης.

Η διάλυση της κριτικής πράξης και η τεχνοκρατική ορθολογικοποίηση δεν ταυτίζονται όμως με τον σοσιαλισμό και το ιστορικό πρόγραμμά του. Και απ' αυτή την αντίληψη δεν ξέφυγε ο Πουλαντζάς, καθώς η συνειδητοποίηση της καμπίς του κινήματος από το 1978, τον οδήγησε σε μερικά απαισιόδοξα συμπεράσματα, απέναντι στα οποία κάθε θεωρία τάξεων χάνει πλέον το οποιοδήποτε νόημά της. Είναι δε προφανές ότι μία από τις αιτίες αυτής της καμπίς ήταν μεταξύ άλλων και το προχώρημα της τεχνοκρατικοποίησης με τις σύμφυτες σ' αυτήν αρνητικές επιπτώσεις στην διαλεκτική προσέγγιση και στην ριζοσπαστική πρακτική. Και ο Πουλαντζάς, όπως είναι γνωστό, συνειδητοποίησε αυτές τις επιπτώσεις από το 1976 και ύστερα.

Στη συνέχεια, όχι μόνο δεν διαψεύστηκε αυτή η διαπίστωση/ συμπεράσματα, αλλά και επί πλέον εμφανίστηκε σε μια αρκετά γενικευμένη μορφή το φαινόμενο της θεωρητικοποίησης της αποϊδεολογικοποίησης, η οποία αν και υπήρχε σαν τάση από τις δεκαετίες του 60 και 70 κυρίως στις Η.Π.Α., απόκτησε διαστάσεις σχεδόν καθολικής ισχύος κυρίως μετά το 1980. Καθολική ισχύς δεν σημαίνει βέβαια και κάτι το σωστό, το δίκαιο ή το λογικό. Η αποϊδεολογικοποίηση δεν αφήνει πλέον⁵ περιθώρια για μια ελεύθερη ή και απελευθερωτική πράξη, η δε θεωρητικοποίησή της δεν ξεφεύγει από τα όρια μιας ιδεολογίας, και στην προκειμένη περίπτωση μιας (νέας) συντηρητικής ή και καθαρά αντιδραστικής ιδεολογίας. Ο συνδυασμός της τεχνοκρατικοποίησης και της αποϊδεολογικοποίησης των κοινωνικών συγκρούσεων και των

κοινωνικών πρακτικών γενικότερα, και ιδιαίτερα στο βαθμό που αυτός ο συνδυασμός ανάγεται σε μια σχέση αιτίου και αιτιατού, θέτει με πάρα πολύ δύσκολους όρους τη συζήτηση περί τάξεων σήμερα, λαμβάνοντας υπόψη ότι είναι αναγκαίο ν' ανασκευάζονται θεωρητικοποιήσεις που αρνούνται ακόμη και την εμπειρική υπόστασή τους (δηλαδή των τάξεων). Από την άλλη, πρέπει να λαμβάνεται ακόμη υπόψη η ανυπαρξία, και σε τελική ανάλυση η σοβαρή υποχώρηση του συγκροτημένου και συνειδητού κοινωνικού κινήματος στις ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις καθώς και στην περιφέρεια. Η εμπειρική όμως υπόσταση των τάξεων ήταν δεδομένη από την αρχή της βιομηχανικής επανάστασης, και συνεχίζει να είναι το ίδιο αν όχι περισσότερο σήμερα, παρά τις διαφοροποιήσεις που έχουν επέλθει στην δομή των τάξεων, σαν απόρροια της διαφοροποίησης του καπιταλισμού και γενικότερα των ταξικών κοινωνιών. Διαφοροποίηση βέβαια δεν σημαίνει εξάλειψη των κοινωνικών αντιθέσεων, και ακόμη λιγότερο εξάλειψη των τάξεων και μάλιστα στην οποιαδήποτε μορφή τους. Μια αντίθετη θεωρητικοποίηση απ' αυτή οφείλεται περισσότερο στη μεσολάβηση διαφόρων ιδεολογιών που συνδέονται με μια αναστροφή, η οποία εγκλωβίζει τη σκέψη σε μια μεσαία ή και επιφανειακή κατάσταση, στο βαθμό που η συγκεκριμένη μεσολάβηση δεν μετατρέπεται (ή δεν μπορεί, ίσως και να μη θέλει να μετατραπεί) και σ' ανατροπή, για να παραφράσουμε τον Μαρξ, αν δεν μετατρέπεται ολοκληρωτικά σε κυνισμό και σε συντηρητισμό πεσσιμισμό.

Έτσι θεωρητικοποιείται η μία μόνο όψη του θέματος μέσα από τους παραμορφωτικούς φακούς της ιδεολογίας, της χημείας, και των άλλων θετικών επιστημών. Πάντοτε ο θετικισμός αντέγραφε μηχανιστικά διάφορα μοντέλα από τις φυσικές επιστήμες για να υποτάξει σ' αυτά και κατά κανόνα μ' ένα εμπειριστικό και μηχανιστικό τρόπο, ως προς τα άλλα, πολύ συνθετικότερα κοινωνικά δεδομένα ή φαινόμενα.

Ο Πουλαντζάς όμως, και παρά τις διαφωνίες που μπορεί κανείς να έχει μ' αυτόν, δεν ήταν τέτοιος χυδαίος αλχημιστής, όπως διάφοροι πρώην ακόλουθοί του ή νεόφυτοι κοινωνιολογούντες. Ποτέ εξάλλου, και μάλιστα προς τιμή του, δεν υιοθέτησε την αντίληψη της αποσπασματοποίησης, της θραύσης της εμπειρικής οντότητας των τάξεων.

Σ' όλο το έργο του συναντάται ευρέως η αντίληψη της ολότητας (δηλαδή τάξεις-ολότητες), με σαφήνεια στη διατριβή του («Η φύση των πραγμάτων και δίκαιο»), έμμεσα στο μετέπειτα έργο του, παρά τις ιδεολογικοπολιτικές και θεωρητικές διαφοροποιή-

σεις του. Επί πλέον, είχε συνειδητοποιήσει τέλεια τι σήμαινε τεχνοκρατικοποίηση και η σύμφυτή της αποϊδεολογικοποίηση. Αλλού βρίσκονται τα προβλήματα σε σχέση μ' όλη την πουλαντζική απόπειρα που δείχνει τουλάχιστον μιαν έντονη αγωνία (εκ μέρους του Πουλαντζά) για το κοινωνικό γίνεσθαι και την τύχη του σύγχρονου ανθρώπου. Μ' αυτήν την έννοια, θα είχε σημασία μια μελέτη του έργου του, λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Πουλαντζάς ήταν μία τυπική περίπτωση μιας σύγχρονης δύστυχης συνειδήσης (*conscience malheureuse*), σε διαρκή αναζήτηση της εκπλήρωσης του είναι (*accomplissement de l'etre*). Δεν θα προχωρήσουμε όμως προς μια τέτοια κατεύθυνση, περιοριζόμενοι εδώ μόνο στο χώρο της κοινωνικής (-ολικής) σκέψης του.

II

Μια συνεκτική θεωρητικοποίηση περί τάξεων δεν είναι μόνον ο Πουλαντζάς που δεν κατόρθωσε να επεξεργαστεί. Εξ άλλου πολλοί νεότεροι θεωρητικοί ούτε καν αποπειράθηκαν μια τέτοια εργασία, ενώ όλοι όσοι επιχειρήσαν κάτι τέτοιο είτε δεν απέφυγαν και αυτοί τα λάθη, μεθοδολογικά και άλλα, και μάλιστα σημαντικά, ή τις παραλείψεις, είτε σταμάτησαν στη μέση του δρόμου. Γενικά δε, θα πρέπει να γίνει ευρύτερα αποδεκτή η ανυπαρξία μίας σύγχρονης θεωρίας περί τάξεων. Αλλά με μια άλλη έννοια, είναι δυνατός και ο ισχυρισμός ότι ίσως κανένας και από τους μεγάλους μαρξιστές των αρχών του 20ου αι. δεν κατόρθωσε να συνθέσει μια συνεκτική αντίληψη περί τάξεων. Αρκεί να σκεφτούμε, όσον αφορά τον Λένιν, τις διαφορές ανάμεσα στις θέσεις του *Τι να κάνουμε*⁶; και αυτές του 1917⁷; τις διαφορές ανάμεσα στη θεωρητικοποίηση της εποχής του Ordine Nuovo του Γκράμισι, και αυτές της φυλακής του ίδιου⁸; τις σχεδόν μονόπλευρα αυθορμητιστικές θέσεις της Λούξεμπουργκ (*Η μαζική απεργία*)⁹ και η άκρως ιστορικιστική θεωρητικοποίηση του Λούκατς του 1923 (*Ιστορία και ταξική συνείδηση*)¹⁰.

Το ίδιο δε φαινόμενο, αν και με διαφορετικές συνιστώσες εμφανίζεται και στον Μαρξ, αν σκεφτούμε την αντίθεση που διαπερνά όλο το έργο του, ανάμεσα στην κοινωνιολογική θεωρία του και την φιλοσοφία (του) της ιστορίας, αντίθεση που λύνει μόνον η επανάσταση, αν και εφόσον γίνει. Μια επανάσταση που κατά κύριο λόγο βάζει ένα τέλος στην αλλοτρίωση. Στην αντίθετη περίπτωση οι διάφορες διαδικασίες αποδόμησης και ανα-

δόμησης του κεφαλαίου, των τάξεων και της κοινωνικής διαίρεσης της εργασίας, οι οποίες ταυτίζονται αφετηριακά με την εμφάνιση της καπιταλιστικής-βιομηχανικής κοινωνίας και διατηρούνται ακέραιες σ' όλες τις ταξικές κοινωνίες (ο Μαρξ είχε ήδη γίνει μάρτυρας και ο κριτικός αρκετών τέτοιων κυμάτων), διαφοροποιούν συνεχώς και ριζικά την δομή των τάξεων και κατ' επέκταση την ταξική συνείδηση. Η αλλοτρίωση δε παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτη, και το ίδιο αν όχι και περισσότερο κυρίαρχη, σε συνδυασμό με τις παραπάνω διαφοροποιήσεις ή και εξ αιτίας τους. Αλλοτρίωση που διαπερνά από ένα σημείο και ύστερα την ίδια την θεωρητική σκέψη, η οποία χάνοντας τις αντιστάσεις της τείνει να την θεωρητικοποιήσει (ενν. την αλλοτρίωση) και ως ένα τουλάχιστον βαθμό την αναπαράγει στο εσωτερικό της, ιδιαίτερα στην πρόσφατη μεταμοντέρνα εκδοχή της, αλλά και γενικότερα σ' όλες τις συνθηκολογημένες και αλλοιωμένες μορφές της.

Εύλογα πλέον γεννάται το ερώτημα για ποια θεωρία τάξεων πρόκειται, όταν οι βασικές της αναφορές αλλάζουν διαρκώς και η κυρίαρχηση της αλλοτρίωσης αφήνει ελάχιστα περιθώρια για την ύπαρξη της πράξης και την ανάπτυξη της κριτικής σκέψης. Και μ' αυτήν την έννοια, ο στρουκτουραλισμός ανίκανος να συλλάβει την κοινωνική διαδικασία στο γίνεσθαι της, τουλάχιστον κατά τα νεότερα χρόνια, ταυτιζόμενος με διάφορες κυρίαρχες ή και απολογητικές ιδεολογίες, παράγωγα της εμβάθυνσης της διαίρεσης της εργασίας και της επέκτασης ακριβώς της αλλοτρίωσης. Πόσο μάλλον να επεξεργαστεί μια κριτική και συνθετική ανάλυση των τάξεων από τις αρχές της βιομηχανικής επανάστασης μέχρι σήμερα και να εξάγει τα αντίστοιχα συμπεράσματα. Και στην προκειμένη περίπτωση, η απόπειρα του Πουλαντζά (εν. κυρίως το έργο του *Οι κοινωνικές τάξεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*¹¹) σχετικά με την κοινωνιολογική προσέγγιση μερικών, ως προς τα άλλα, σημαντικών πτυχών του ύστερου καπιταλισμού, και παρά το γεγονός ότι είχε ήδη αρχίσει να παίρνει κάποιες αποστάσεις από τον σκληρό αλτουσεριανό στρουκτουραλισμό (εν. «Les appareils idéologiques d' état»¹², δεν μπορεί να υποστηριχθεί έγκυρα ότι ξέφυγε από την παραπάνω διαπίστωση.

Η συνολικά αρνητική κατάσταση της σκέψης σήμερα, με την έννοια της όλο και περισσότερο κυρίαρχησής της από την αλλοτρίωση, ανάγεται μεταξύ άλλων και στη σχεδόν ριζική αποκοπή της θεωρίας από την πράξη. Αυτή η διαπίστωση ισχύει ειδικότερα όσο αφορά το στρουκτουραλισμό σε σχέση με την αδυναμία του να επεξεργαστεί μια συνεκτική θεωρία τάξεων, και τουλάχιστον ν' αποπειραθεί κάτι τέτοιο. Αλλά η αποκοπή της θεωρίας από την

πράξη από το 1940 και εδώ έχει μόνιμο χαρακτήρα σ' όλες τις δυτικές κοινωνίες¹³. Και εδώ τίθεται ένα ευρύτερο ερώτημα: μήπως θα πρέπει να εγκαταλειφθεί, όσο διαρκεί αυτή η κατάσταση, κάθε προσπάθεια μιας (συνεκτικής) θεωρίας των τάξεων; Όσον αφορά πάντως το Ν. Πουλαντζά, μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η θεωρία των τάξεων αποδείχθηκε ένα στοίχημα περισσότερο από πασχαλικό. Η αντίθεση μεταξύ της φιλοσοφίας του υποκειμένου (ιστορικισμού) και του στρουκτουραλισμού αποδείχθηκε κατά τον καλύτερο και συνάμα τραγικότερο τρόπο, ότι δεν είναι όχι μόνο ξεπεράσιμη, με την έννοια ότι δεν μπορεί να δημιουργηθεί μια κάποια σύνθεση ανάμεσά τους, αλλά ούτε και αμελητέα, με την έννοια ότι κανείς δεν μπορεί να δέχεται αβασάνιστα και για μακρύ χρονικό διάστημα λίγο από τη μία και λίγο από την άλλη θεωρητικοποίηση χωρίς σημαντικές επιπτώσεις. Αυτήν τη μη δυνατότητα ο Πουλαντζάς την πλήρωσε πολύ ακριβά, στο βαθμό που δέχθηκε να σύρεται επί χρόνια, και μάλιστα όταν το κίνημα ήταν τότε αρκετά ανεβασμένο, σε σχέση με την σημερινή του κατάσταση για παράδειγμα, πίσω από τις θετικιστικές και φορμαλιστικές αντιλήψεις μιας φιλοσοφίας πολύ κοντινής, αν όχι ταυτόσημης, με το σύγχρονο τεχνοκρατικό πνεύμα, που ήταν σ' εξάπλωση ήδη από την δεκαετία του 1960, όπως πολύ εύστοχα το έχουν υπογραμμίσει ο Α. Λεφέβρ¹⁴, ο Λ. Γκολντμάν¹⁵ και αρκετοί άλλοι σημαντικοί διανοούμενοι.

Θα πρέπει να ληφθεί ακόμη υπόψη ότι οι προηγούμενες αναφορές του Πουλαντζά στη μη στρουκτουραλιστική φιλοσοφία, δηλαδή την χουσερλιανή φαινομενολογία, τον σαρτρικό υπαρξισμό και την οντολογία, δεν τον βοήθησαν να διαπιστώσει εγκαίρως την θανάσιμη επήρεια του ανερχομένου και συγχρόνως ισοπεδωτικού για την (κριτική) σκέψη στρουκτουραλισμού. (Στην πραγματικότητα ο στρουκτουραλισμός δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί σαν η άλλη όψη του ίδιου νομίσματος, ενώ την πρώτη όψη αποτελεί η λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακή μεταφυσική, όπως πολύ σωστά το είχε τονίσει αρκετά πιο πριν ο Χορκχάϊμερ, αναφερόμενος στον σύγχρονό του θετικισμό και στη νεότερη μεταφυσική: οντολογία, φαινομενολογία, υπαρξισμός κ.τ.λ.). Είναι πράγματι καταπληκτικό πως ένας άνθρωπος που διέθετε τέτοιες γνώσεις και τέτοια ευφυΐα όπως ο Πουλαντζάς δεν κατόρθωσε να συλλάβει, στηριζόμενος στην άμεση εμπειρία του κινήματος, ότι ο αλτουσερρισμός δεν είναι μαρξισμός, για να παραφράσουμε τον Καρντόζο. Ακόμη χειρότερα: δεν κατανόησε ποτέ ότι μια μη ανθρωπολογική δομή δεν μπορεί ποτέ να ταυτιστεί μ' οποιοδήποτε τάξη¹⁶, δεδομένου ότι πρωταρχικά μια τάξη αποτε-

λείται από ένα σύνολο ανθρώπων, κοινωνικά βέβαια προσδιορισμένων σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, ή διαφορετικά δεν θα πρόκειται περί τάξης δηλαδή κοινωνικής τάξης, αλλά ίσως για κάποια φυσική ή χημική ένωση, όπως πρόσφατα άρχισε να θεωρητικοποιείται κατά τρόπο εντελώς αστείο από «επιφανή» κοινωνιολόγο. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι σήμερα δε διασώζεται κανένας από τους μαθητές του Σαρτρ και του Αλτουσσέρ στη Γαλλία, αλλά και γενικότερα, εκτός ίσως μόνον στην Ελλάδα, ειδικότερα όσον αφορά τον τελευταίο όπου ο μαρξισμός, μη έχοντας καμία άλλη σοβαρή αναφορά εκτός από τους ξεχασμένους και καταδιωγμένους Μάξιμο και Πουλιόπουλο, ο αλτουσσερισμός επιβιώνει ακόμη, λιγότερο βέβαια από παλιότερα, αλλά κατά ιστορική ατυχία δεν παύει να υπάρχει. Οι πρώην σαρτρικοί και αλτουσσερικοί έχουν μετεξελιχθεί σε μεταμοντέρνους ιδεολόγους των οποίων η «φιλοσοφία» δεν είναι τίποτα άλλο από ένα συνοθύλευμα άκρατου αντι-ιστορικισμού, οντολογίας, εμπειρισμού, ποζιτιβισμού, νομιναλισμού με κυρίαρχο τον αντιεξισωτικό εκλεκτικισμό, τον συντηρητικό ελιτισμό, τον συνθηκολογημένο και απλοϊκό αποδομητισμό, τον αντι-λογοκεντρικό νεοσοφισμό, τον οπισθοδρομικό αναχρονισμό κ.τ.λ. (Μια τέτοια τάση υπό την επίδραση του κυρίαρχου σήμερα παριζιάνικου πνεύματος έχει αρχίσει ν' αναπτύσσεται πρόσφατα, και μάλιστα πολύ έντονα, και στην Ελλάδα με σημαντική επιρροή κυρίως σ' ένα τμήμα του πρώην αλτουσσερικού χώρου). Επίσης, μερικοί πρώην σαρτρικοί έχουν μετεξελιχθεί σ' αναχωρητές εβραιολόγους, κυρίως στη Γαλλία (βλ. B. Levy). Σε κάθε περίπτωση πάντως η τραυματική άρνηση της φιλοσοφίας της ιστορίας και η παθιασμένη αποανθρωποποίηση της σκέψης, λες και ο άνθρωπος μπορεί να υποβιβαστεί σε μια άψυχη, δηλαδή σε μια μη πνευματική και διανοητική δομή, καθώς και η βασανιστική ανάμνηση μιας μακρυνής πλέον αλλά πάντα άτακτης νεότητας, καταδιώκει όλους τους μεταμοντέρνους στην χωρίς τελειωμό προσπάθεια εξιλέωσής τους απέναντι στην αναγνωρισμένη άμεσα ή έμμεσα παντοδυναμία της κατεστημένης τάξης. Ο Πουλαντζάς τουλάχιστον με το τραγικό τέλος του διασώθηκε απ' αυτόν τον άνευ προηγουμένου διασυρμό κάθε κριτικής σκέψης που επιτελείται από τους πρώην συνεργάτες, βοηθούς, φίλους και συντρόφους του, καθώς και από την πλήρη καρικατούροποίηση της κοινωνικής θεωρίας που επιδίδονται και στην Ελλάδα οι διάφοροι μαθητευόμενοι μάγοι με τις διάφορες ανούσιες εξασκήσεις στυλ στις οποίες έχουν αποδυθεί, καθώς και οι κοινωνιολογούντες αντιδιαλεκτικοί και οι κυνικοί μη-κοινωνιολόγοι στα διάφορα παμφλέτς, τα οποία εμφανί-

ζουν χωρίς μεγάλο κόπο και περίσκεψη: «Δεν ερευνάται πλέον εάν αυτό ή το άλλο θεώρημα είναι αληθινό, αλλά αν είναι χρήσιμο ή επιβλαβές στο κεφάλαιο» Κ. Μαρξ. Αλλά δεν είναι βέβαια καθόλου σίγουρο, ότι και ο Πουλαντζάς θα ακολουθούσε τους νεο-αντιδραστικούς προς τον δρόμο της πλήρους αναθεώρησης κάθε κριτικής σκέψης. Η ατομική πράξη του αυτό τουλάχιστον δείχνει, και μάλιστα μ' αρκετή σαφήνεια.

III

Είναι όμως επιτακτική η ανάγκη να ξανασκεφτούμε αναφορικά με την συνεκτική θεωρία των τάξεων. Όπως είναι γνωστό απασχολούσε έντονα τον Μαρξ η συγγραφή μιας συστηματικής μελέτης για τις τάξεις, την οποία όλο ανέβαλε, μεταθέτοντας τις δυσκολίες στην συγγραφή του *Κεφαλαίου*¹⁷, το οποίο σταματά ακριβώς στο κεφάλαιο περί τάξεων¹⁸.

Έτσι ο Μαρξ, ενώ μας έχει αφήσει αμέτρητες παρατηρήσεις για τις τάξεις, ορισμούς, σκέψεις κ.τ.λ., καθώς και τις σημειώσεις που είχε κρατήσει για την επεξεργασία του προαναφερθέντος ημιτελούς κεφαλαίου του *Κεφαλαίου*¹⁹, είναι πολύ δύσκολο να θεωρήσει κανείς ότι μας έχει αφήσει μια θεωρία για τις τάξεις. Και σ' αυτή τη θέση δεν αντιλέγουν οι προσπάθειες επανέγνωσης του Μαρξ αναφορικά μ' αυτό το θέμα από διανοούμενους όπως ο Η. Lefebvre²⁰, ο G. Gurvitch²¹, ο R. Aron²², κ.ά., αλλά όχι και λιγότερο σοβαρά συζητήσιμες, κυρίως όσον αφορά τις αναγνώσεις των δύο τελευταίων. Αντίθετα, η μαρξική θεωρία της αλλοτρίωσης-πραγμοποίησης²³, παρά τις φαινομενικές ή μη αντιθέσεις της, αποτελεί στο σύνολό της μια αρκετά συνεκτική θεωρία. Το ίδιο βέβαια συμβαίνει και για την σύλληψη του Μαρξ²⁴ για τον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό.

Όμως, ενώ η μελέτη του Κράτους, του καπιταλισμού, της πάλης των τάξεων, της ιδεολογίας καθώς και η κριτική της τελευταίας, προϋποθέτουν όχι μόνο σοβαρές γνώσεις για τις τάξεις, σημείο στο οποίο η υπεροχή του Μαρξ σε σχέση με τον Προυντόν για παράδειγμα, αλλά και με όλους τους άλλους σύγχρονους τους θεωρητικούς, αναγνωρίζεται σχεδόν καθολικά, το ίδιο βέβαια αναγκαία είναι τουλάχιστον και μερικά στοιχεία μιας αντίστοιχης θεωρίας. Στην πραγματικότητα είναι πολύ αμφίβολο το γεγονός ότι, ενώ ο Μαρξ προσπάθησε να θεμελιώσει μια τέτοια θεωρία, αν τελικά επεξεργάστηκε μια κατά βάση ενιαία αντίληψη,

Ξεκινώντας από την *Συμβολή στην κριτική της φιλοσοφίας του δικαίου του Χέγκελ*²⁵ μέχρι το *Κεφάλαιο*²⁶. Το ίδιο προβληματική είναι μια τέτοια υπόθεση αν μελετήσουμε όλο το έργο του ιστορικό-γενετικά. Και προς αυτό το συμπέρασμα οδηγούν επί πλέον και όλες οι σοβαρές προσπάθειες μελέτης του Μαρξ που γνωρίζουμε μέχρι τώρα, του Παπαϊωάννου συμπεριλαμβανομένου (βλ. *De Marx et du marxisme*, Callimard).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν θα πρέπει να υποτιμήσουν την αξία που έχει σ' όλο το έργο του Μαρξ τόσο η έννοια των τάξεων στις διάφορες εκδοχές της, όσο και οι αντίστοιχες θεωρητικοποιήσεις. Αντίθετα, η θεωρία των τάξεων στον Μαρξ είναι κεντρική αλλά και ταυτόχρονα μη επεξεργασμένη, επιτρέποντας πολλαπλές ερμηνείες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μπορεί και να δικαιολογηθεί ο άκρατος οικονομισμός, παλιός και νεότερος και βέβαια ο αλτουσσεριανός, ούτε ο κοινωνιολογισμός ενός κ. Korsch²⁷ ή ενός Παπαϊωάννου²⁸. Κατά συνέπεια, μια κριτική προσέγγιση του έργου του Μαρξ γενικά, και ειδικότερα όσον αφορά την θεωρία του για τις τάξεις, είναι αναγκαίο να λαμβάνει υπόψη της όλο το έργο του και ν' αναφέρεται χωρίς διακρίσεις στρουκτουραλιστικής ή άλλης μορφής σ' αυτό (νέος Μαρξ, ώριμος και λιγότερο ώριμος Μαρξ κ.τ.λ.).

Ο Μαρξ βρέθηκε αντιμέτωπος με πολλά προβλήματα αναφορικά με τις τάξεις. Από μεθοδολογική κυρίως άποψη είναι πολύ αμφίβολο αν κατόρθωσε να επεξεργαστεί μια ενιαία στάση, λαμβάνοντας επί πλέον υπόψη την επίδρασή του από το θετικισμό και τον επιστημονισμό. Με μια γενική μορφή το πρόβλημα του Μαρξ ετίθετο ταυτόχρονα και από την άποψη της κοινωνιολογίας και από την άποψη της φιλοσοφίας της ιστορίας. Η μεν κοινωνιολογική προσέγγιση επέτρεψε να διερευνηθεί τις υλικές συνθήκες διαμόρφωσης των τάξεων (και απ' αυτή την άποψη αποτελεί αναφορά κυρίως η εργασία του Ένγκελς για την εργατική²⁹ τάξη στην Αγγλία). Είναι όμως πολύ δύσκολο να υποστηριχθεί ότι αυτή η προσέγγιση επέτρεψε στο Μαρξ να αρθεί πάνω ή έξω απ' αυτές τις συνθήκες που δημιουργούν οι ταξικές κοινωνίες, δηλαδή προς την κατεύθυνση της άρνησής τους, αν δεν παρεμβαλόταν η φιλοσοφία της ιστορίας, όπως την επεξεργάστηκε ακριβώς ο Μαρξ στη συνέχεια του Χέγκελ, άλλοτε στην κριτική της εκδοχή και άλλοτε με την καταφατική της μορφή και της μεταφοράς των αφηρημένων λογικών διαλεκτικών σχημάτων στην εξέλιξη της κοινωνίας, καθώς και στη διαμόρφωση των κοινωνικών πρακτικών γενικότερα. Μ' αυτή την έννοια, και σχηματοποιώντας εντελώς, μπορούμε να ισχυριστούμε βάσιμα ότι, ενώ ο Μαρξ έκανε τερά-

στια βήματα προς της σύλληψη ενός ενιαίου κοινωνικού και φιλοσοφικού μοντέλου, όπως θα λέγαμε σήμερα (ή διαφορετικά ο Μαρξ εργάστηκε προς της διαμόρφωση μιας κοινωνικής φιλοσοφίας ή μιας φιλοσοφικής κοινωνιολογίας), παρόλα αυτά δεν κατόρθωσε και να επεξεργαστεί πλήρως αυτό το μοντέλο, και μάλιστα μ' ένα συνεκτικό τρόπο. Με μια κάπως διαφορετική μορφή το πρόβλημα τίθεται στον Μαρξ πάντα με μια ιδιότυπη διαλεκτική μορφή, η οποία σαν τέτοια αποκλείει το ένα ή το άλλο σκέλος, είτε αποδίδοντας μια προτεραιότητα στο εμπειρικό είναι των τάξεων γενικά, είτε στο «συγκεκριμένο καθολικό», το οποίο όμως δεν παύει να παραμένει αφηρημένο, ή να στηρίζεται σε μια αφαίρεση (π.χ. το θεωρητικό σχήμα του *Κεφαλαίου* αναφέρεται στην ύπαρξη δύο μόνον τάξεων: προλεταριάτο-αστική τάξη, που όμως υπάρχει μόνο σαν ιδεατό σχήμα, με την βεμπεριανή έννοια, και μπορεί να σταθεί ως τέτοιο, αν ληφθεί υπόψη η πολυπλοκότητα ενός ταξικού κοινωνικού σχηματισμού και ο μεγάλος αριθμός των τάξεων και των στρωμάτων που τον αποτελούν). Η αντίθεση όμως ανάμεσα στην εμπειρική-κοινωνιολογική προσέγγιση και στην ιστορικιστική δεν μπορεί ν' αποτελέσει συστατικό στοιχείο καμιάς συνεκτικής θεωρίας τάξεων, λαμβάνοντας ακόμη υπόψη ότι η πολιτική προσέγγιση των τάξεων (ή μ' άλλους όρους η προσέγγιση και η αντίστοιχη θεωρητικοποίηση των πολιτικών πρακτικών τους: *Η 18η Μπρυμέρ*³⁰, *Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία*³¹ κ.τ.λ.), κατεύθυνση προς την οποία όμως ίσως για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα ο Μαρξ νόμιζε ότι θα τον βοηθούσε να λύσει την προαναφερθείσα αντίθεση, είχε (και έχει σχεδόν πάντοτε η κάθε τέτοια προσπάθεια) μόνο συγκυριακό και λιγότερο ή περισσότερο απροσδιόριστο χαρακτήρα.

Τα ίδια όμως προβλήματα αντιμετώπισε στη συνέχεια ο Λένιν και ο Λούκατς, όπως προαναφέραμε. Στο έργο του μεν πρώτου αναπαράγεται με την ίδια, αν όχι μεγαλύτερη, οξύτητα η προαναφερθείσα αντίθεση, όπως αυτή εμφανίστηκε για πρώτη φορά στο Μαρξ, με μόνη νεοτερικότητα την επεξεργασία της αντίληψης της πρωτοπορίας, τάξης-κόμματος, μάλλον ως προς τα βασικά σημεία της σοσιαλδημοκρατικής-καουτσικής προέλευσης.

Μ' αυτή την έννοια, αναπαράγει τον διαχωρισμό βάσης εποικοδομήματος ανέπαφο. Η αφετηρία της λενιστικής θεωρίας για τις τάξεις βρίσκεται στη μελέτη της οικονομίας της Ρωσίας του τέλους του 19ου αι.³², όπου αυτή η θεωρία εμφανίζεται στην οικονομικο-κοινωνιολογική της εκδοχή. Θα πρέπει ακόμη να προσθέσουμε τα έργα του Λένιν που έχουμε αναφέρει μέχρι τώρα και τα άρθρα του: «Τα συνδικάτα και τα λάθη του Τρότσκι και του

Μπουχάριν»³³, «Και πάλι για τα συνδικάτα...»³⁴ του 1923, η μελέτη των οποίων θα είχε ένα πρόσθετο ενδιαφέρον σήμερα, υπό το φως των πρόσφατων εξελίξεων στην ΕΣΣΔ.

Ο Λούκατς από την σκοπιά του θεωρητικοποιεί λίγο αργότερα τα στοιχεία που συνέθεταν μια επαναστατική περίοδο τότε, καθώς η επανάσταση ήταν στην ημερήσια διάταξη σε μια σειρά χώρες, και κατ' επέκταση ιδανικοποιεί μια αντίληψη για το προλεταριάτο, ως μόνη δυνατή αλλά και υπαρκτή ιστορική οντότητα: προλεταριάτο-υποκείμενο της ιστορίας. Προς αυτή την κατεύθυνση τον οδηγεί παράλληλα και η μελέτη των αντικειμενικών συνθηκών, και μ' αυτή την έννοια δεν υπάρχει καμιά αντίθεση στην όλη του θεωρητικοποίηση, μόνο που αυτή οδηγεί μονοκατευθυντικά προς την επανάσταση, επανάσταση η οποία τελικά παρέμεινε μια πιθανότητα και στην καλύτερη περίπτωση μια δυνατότητα, παρά τις αλληπάλληλες εξεγέρσεις εκείνης της περιόδου. Όμως, υπάρχουν μερικά στοιχεία στη θεωρία της πραγματοποίησης του Λούκατς, που τείνουν προς μια σύλληψη μιας ενιαιοποίησης του μοντέλου, όπως πολύ σωστά διέκρινε ο Λ. Γκολντμάν³⁵ μερικές δεκαετίες αργότερα.

Αλλά το μέγα πρόβλημα που θέτει έμμεσα ο Λούκατς, και το αφήνει εννοείται αναπάντητο, στην *Ιστορία και ταξική συνείδηση*³⁶ (η συνέχεια του έργου³²⁷ του εδώ δεν μας ενδιαφέρει, διότι πέρασε στο σταλινισμό) είναι: όταν δεν ζούμε σε μια επαναστατική περίοδο ποια αντίληψη πρέπει να θεωρητικοποιηθεί, και στην προκειμένη περίπτωση αυτή της τάξης-υποκείμενο ή αυτή της τάξης εμπειρική-οντότητα; Η νεότερη θεωρητική σκέψη προσπάθησε να διερευνήσει αυτό το θέμα, ξαναπαίρνοντας την ανάλυση του Μαρξ για την αλλοτρίωση-πραγματοποίηση – *Via* Λούκατς, εννοείται, και την κραμισιανή αντίληψη για την ιδεολογία, οι οποίες σ' ένα κάποιο επίπεδο αλληλοσυμπληρώνονται. Όμως δεν είναι του παρόντος να αναφερθούμε σ' αυτή την ανάλυση, αναφέροντας μόνο ότι έτσι αυτή η προσπάθεια οδηγήθηκε προς μια νέα κοινωνιολογικο-φιλοσοφική και *vice versa* θεωρητικοποίηση που ο Πουλαντζάς, είτε δεν κατείχε επαρκώς είτε την παραμέλησε υπό την επίδραση του στρουκτουραλιστικού αντιιστορικισμού³⁸.

IV

Η παραπάνω αναδρομή, αν και πολύ σύντομη μας επιτρέπει να προσεγγίσουμε καλύτερα το έργο του Πουλαντζά³⁹, αλλά ταυτόχρονα μας εισάγει και σε μια σύγχρονη προβληματική περί τάξεων, την οποία θα δώσουμε εδώ πολύ περιεκτικά.

Όσον αφορά τον Πουλαντζά⁴⁰ θα πρέπει να τονιστεί ότι συνολικά η προσέγγισή του των τάξεων διαπερνάται από μερικές σημαντικές αντιθέσεις, οι οποίες μάλιστα δεν μπορούν να συνθεθούν, και τελικά παραμένουν έτσι. Από μία άλλη άποψη δε αυτή η προσέγγιση είναι αρκετά προβληματική, παρά τις σημαντικές διαφορές που εμφανίστηκαν στο έργο του, *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*⁴¹, σε σχέση με τη θεωρητικοποίηση του *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*⁴²: Είχε περάσει από έναν άκρατο δομιστικό αφαιρετισμό σ' έναν δομικό υπεραϊκροκρατισμό και έναν ανούσιο συνδυασμό ταξινομοσμού και φορμαλισμού. Η με κάθε θυσία προσπάθεια του Πουλαντζά ν' αποφύγει τον ιστορικισμό, στον οποίο βέβαια δεν επανήλθε ποτέ μ' ένα λίγο-πολύ συστηματικό τρόπο (αν λάβουμε υπόψη ότι στη διατριβή του, *Η φύση των πραγμάτων και δίκαιο*⁴³, υπάρχει μια σοβαρή ιστορικιστική επίδραση, και από την οποία θέλησε στη συνέχεια ν' απελευθερωθεί μπαίνοντας στο αλτουσερικό κλαν) τον οδηγεί στην χωρίς όρια θεωρητικοποίηση της περίφημης αλτουσεριανής αντίληψης περί των τριών βαθμίδων: οικονομική, πολιτική, ιδεολογική.

Όμως, ενώ στην περίοδο της δόξας του αλτουσερισμού αυτή η θεωρία φάνταζε σοφή, στην ουσία αποδείχθηκε ότι επρόκειτο για μια μεταφυσική⁴⁴ αντίληψη άνευ προηγουμένου. Χωρίς να μπαίνουμε εδώ σε λεπτομέρειες αναφορικά με τον Αλτουσσέρ, αυτό που έχει σημασία είναι ότι η μεταφορά αυτής της θεωρίας στο πεδίο της θεωρίας των τάξεων οδήγησε τον Πουλαντζά σε μια αντίληψη διάρθρωσης των τάξεων και όχι συνάρθρωσης. Δηλαδή οι τάξεις είναι κατά κάποιο τρόπο ένα άθροισμα του οικονομικού, πολιτικού και ιδεολογικού στοιχείου σε παράταξη. Δεν υπάρχει δηλαδή καμία εσωτερική δομή ή διαδικασία δόμησης ανάμεσα σ' αυτά τα τρία στοιχεία, που να τα ενοποιεί σε μια ολότητα (ή σε μία σημαντική δομή με γκολντμμανικούς όρους), αλλά και γενικότερα κανενός είδους δυναμική, εκτός από τη συγκυρία. Όμως η συγκυρία δεν μπορεί να υπερκαθορίσει, για να χρησιμοποιήσουμε αυτόν τον αλτουσεριανό όρο, την φύση των τάξεων, ή την διαδικασία γέννησής τους ούτε σε πρώτο αλλά ούτε σε τελευταίο επίπεδο. Πολύ απλά είναι μια εξωτερική εκδή-

λωση μιας βαθύτερης κοινωνικής διαδικασίας, δόμησης – αποδόμησης – αναδόμησης με νέους όρους των τάξεων, διαδικασία που επιτελείται σε μια δοσμένη ιστορική στιγμή – και έτσι γίνονταν από την εμφάνιση της καπιταλιστικής-βιομηχανικής κοινωνίας. Και αυτή η διαδικασία είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα συνεχίσει να γίνεται μ' αυτόν τον τρόπο, όσο η φύση αυτής της κοινωνίας παραμένει βασικά ίδια, και παρά τις επί μέρους ή τις άλλες λιγότερο ή περισσότερο σημαντικές διαφοροποιήσεις. Επιπλέον η συγκυρία επικαθορίζεται και από μερικούς άλλους εξωτερικούς ως προς τη δομή των τάξεων παράγοντες, που αν και όταν αυτοί αλλάζουν ανεξάρτητα λίγο-πολύ από τις κοινωνικές πρακτικές και τις ταξικές κοινωνικές δομές, παύει και αυτή να παίζει ένα σημαντικό, και οπωσδήποτε τον ίδιο με πριν, ρόλο. Οπότε κάθε θεωρητικοποίηση της συγκυρίας προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση, και ειδικότερα οι περίφημες θεωρητικοποιήσεις των συμμαχιών προσλαμβάνουν έναν εξ ορισμού *απροσδιόριστο* χαρακτήρα. Όταν το όλο πρόβλημα δεν τίθεται από την άποψη των δομήσεων-αποδομήσεων-αναδομήσεων των τάξεων, όπως προαναφέραμε, και από την άποψη των αντίστοιχων κοινωνικών πρακτικών και δομήσεων της ταξικής συνείδησης, και επίσης δεν λαμβάνονται υπόψη μερικά σύγχρονα κοινωνικά φαινόμενα κατά πρώτο λόγο, όπως της καπιταλιστικής ορθολογικοποίησης, της κοινωνικής ανοδικής ή καθοδικής κινητικότητας, της κοινωνικής-πολιτικής-ιδεολογικής ενσωμάτωσης και της θεσμοποίησης-ενσωμάτωσης των κοινωνικών συγκρούσεων κ.τ.λ., τότε μια θεωρητικοποίηση δεν μπορεί ν' αντέξει πολύ στο χρόνο. Και την κατάσταση αυτή δεν έσωσε η θεωρία της σχετικής αυτονομίας του Πουλαντζά, λουκατσικής⁴⁵ βέβαια προέλευσης, διότι εκτός των άλλων κάτω απ' αυτή την επιγραφή κρυβόταν η διαρθρωτική αντίληψη περί τάξεων, τάξεων και κράτους, τάξεων και ιδεολογίας, ενός ψευδο-αντι-οικονομισμού βοηθώντας την αντι-ιστορικιστική καμπή του Πουλαντζά από το 1966 και στο εξής. Είναι δηλαδή πολύ αμφίβολο αν και σε ποιο βαθμό ο Πουλαντζάς ξεπέρασε τον οικονομισμό, και ειδικότερα τον μηχανικιστικό διαχωρισμό της βάσης από το εποικοδόμημα, παρά τις σχετικές κριτικές του αυτών των αντιλήψεων, διαχωρισμός ο οποίος αναπαράγεται στη σκέψη του με μερικές νέες μορφές, αλλά ουσιαστικά παραμένει ίδιος με αυτόν της παραδοσιακής οικονομιστικής και γενικότερα ρεφορμιστικής σκέψης.

Σχετικά με τις διαδικασίες γένεσης και συγκρότησης των τάξεων στο σύγχρονο καπιταλισμό, για να μην αναφερθούμε στην ιστορική συγκρότησή τους από την εμφάνιση του καπιταλισμού,

δεν υπάρχει ούτε και η ελάχιστη αναφορά στο βιβλίο του Πουλαντζά, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*⁴⁶. Ειδικότερα δε η ιστορική αντίληψη για τον στρουκτουραλιστή Πουλαντζά, θεωρείται πλέον ως αμάρτημα, παρά το γεγονός ότι στη διατριβή του λίγα χρόνια πριν έγραφε ότι ο Λούκατς ήταν ένας «μεγαλοφυής συγγραφέας», αφού, κατά τον Πουλαντζά, ο Λούκατς ήταν ο κατ'εξοχήν θεωρητικός των τάξεων-ολοτήτων. Η έννοια της συνειδησης, ή της ταξικής (ιστορικής) συνειδησης, ειδικά όσον αφορά το προλεταριάτο, σταματά να υπάρχει σ' όλο το έργο του Πουλαντζά από το 1968 και στο εξής, υποβιβαζόμενη στην αντίληψη τάξεις-φορείς (agents), άλλοτε οικονομικά και μόνο προσδιορισμένες, και άλλοτε υπερπροσδιορισμένες από τις σχέσεις τους με το κράτος ή την ιδεολογία.

Θα πρέπει να τονιστεί όμως με έμφαση, ότι ο βαθύτερος χαρακτήρας του στρουκτουραλισμού γενικά, αλλά και της πουλαντζικής εκδοχής του, κυριαρχείται πρωταρχικά από ένα στατικό πνεύμα, το οποίο οδηγεί σε μια επιστροφή στην φιλοσοφία των Ελεατών⁴⁷: το είναι συνιστά ένα διάλειμμα και η κίνηση δεν είναι παρά μια επίφαση, ενώ για τον Ηράκλειτο το είναι συνιστά ακριβώς κίνηση. Όπως είναι γνωστό, στη συνέχεια της αντίληψης αυτής του Ηράκλειτου βρίσκεται και η χεγκελιανή-μαρξιστική αντίληψη για την ιστορία, τις τάξεις και την πάλη των τάξεων μέχρι τον κομμουνισμό. Και μ' αυτή την έννοια, η στρουκτουραλιστική στατική δεν έχει καμμία μεγάλη σχέση με την οποιαδήποτε διαλεκτική, και ακόμα λιγότερο με την διαλεκτική των τάξεων. Κατά συνέπεια, είναι απόλυτη ανάγκη η *αποδογματοποίηση* της κοινωνιολογίας μέσα από την διαλεκτική, και μάλιστα από την διαλεκτική των τάξεων, που δεν είναι τίποτα διαφορετικό από την *ιστορική διαλεκτική*.

Στον Πουλαντζά αντίθετα, υπάρχει μια βασανιστική ταλάντωση ανάμεσα «στη φύση των πραγμάτων», δηλαδή την κοινωνική δομή και την υπερδομή. Ο Πουλαντζάς δηλαδή δεν ξεπερνά την καντιανή ή τη νεο-καντιανή δυαδικότητα, παρά την σχετική γνώση που είχε του έργου του Γκολντμάν, ο οποίος τόνιζε κατ'επανάληψη ότι η διαλεκτική σκέψη είχε ανάγκη αυτό το ξεπέρασμα. Έτσι, δέσμιος (ο Πουλαντζάς) αυτής της δυαδικότητας οδηγείται εύκολα στον στρουκτουραλιστικό ποζιτιβισμό, περιοριζόμενος μόνο και μόνο σε μια επιστημολογίζουσα κοινωνιολογία, μην μπορώντας πλέον να συλλάβει τα κοινωνικά φαινόμενα στη ρίζα τους και ταυτόχρονα στις βαθύτερες αντιθέσεις τους. Η βασική αντίθεση που διαπερνά την σκέψη του Πουλαντζά σ' όλο του το έργο με μόνη αξιοσημείωτη διαφορά την αντικατάσταση

της έννοιας «φύση των πραγμάτων» από την έννοια της «δομής», δεν καταλήγει σε κανένα ξεπέραςμα στο θεωρητικό επίπεδο, αλλά ούτε είναι δυνατή έστω και μια εμβρυώδης σύλληψη ενός τέτοιου ξεπεράσματος, παρά την γνώση του έργου του Γκράμσι, στο οποίο συναντάται για πρώτη φορά, και μάλιστα μ'ένα συστηματικό τρόπο, μια συνειδητή θεωρητική προσπάθεια ξεπεράσματος της μηχανιστικής αντίληψης ανάμεσα στη βάση και στο εποικοδόμημα, μέσα από την ανάλυση της ιδεολογίας. Ο Γκράμσι όμως αναγιγνώσκεται στρουκτουραλιστικά από τον Πουλαντζά κατά τα πρότυπα του Αλτουσσέρ. Η γκραμισιανή θεωρία της ιδεολογίας έτσι εργαλειοποιείται, εκχυδαίζεται. Κατ' αυτό τον τρόπο οι τάξεις υπερκαθορίζονται από την σχέση τους με την ιδεολογία, γίνονται δηλαδή ιδεολογικές κατασκευές, ακόμη δε και κατηγορίες, γεγονός που οδηγεί στο ίδιο αποτέλεσμα, ή ακόμη προσδιορίζονται από εξωτερικούς παράγοντες προς αυτές ή και καθορίζονται από τις σχέσεις τους με το Κράτος. Αντί το Κράτος να προσεγγίζεται κατά κύριο λόγο μέσα από μια ανάλυση των τάξεων, ο Πουλαντζά κάνει το εντελώς αντίθετο: Το κράτος υπερπροσδιορίζει τις τάξεις. Έτσι η ανατροπή της διαλεκτικής μέσα από τις ιδεολογικές προβολές του αλτουσσερισμού είναι πλήρης, καθώς και η δικαιολόγηση της –σε καμιά περίπτωση δικαιολογήσιμης ρεφορμιστικής και άκρως εργαλειακής αντίληψης γραμμής, που στοχεύει στην απλή κατάληψη του κράτους και μάλιστα από τα μέσα, θεωρώντας το ως ένα απλό εργαλείο ή μέσο για την εξυπηρέτηση του οποιουδήποτε σκοπού.

Η όλη σύλληψη από τον Πουλαντζά των τάξεων, του κράτους, της ιδεολογίας κ.τ.λ. παρά τις σχετικές αποστάσεις που πήρε από τον σκληρό αλτουσσερισμό μετά το 1975-6, κινείται στα πλαίσια μιας καθαρά θετικιστικής αντίληψης και υπερδομιστικής-φορμαλιστικής προσέγγισης. Η σχέση υποκείμενο-αντικείμενο, που είναι βασική στην όλη χεγκελκομαρξιστική διαλεκτική, αποσυντίθεται, όχι προς ένα καθαρό εμπειρισμό, καθ' όλα ολέθριο, αλλά προς μια θεωρητικολογική, αρχικά υποκειμενιστική (οντολογικό-υπαρξιστική), σύλληψη της δομής και κυρίως της υπερδομής (εν. η διατριβή του Πουλαντζά) και κατόπιν προς μια το ίδιο σκληρά αντι-υποκειμενιστική παντοδυναμοποίηση των α-ιστορικών δομών (*Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*)⁴⁸. Η οξεία πουλαντζική σκέψη παρά τον στρουκτουραλισμό της, και παρά τον άκρατο βολонταρισμό του φορέα της, εξανεμίζεται έτσι ακριβώς σ' ένα στρουκτουραλισμό αδρανή από την φύση του και φενακιστή, ως προς τις σημαντικές επιπτώσεις του στη σκέψη, στο κίνημα και στην κοινωνική πρακτική γενικότερα, στο βαθμό που

ουσιαστικά ποτέ δεν ξεπέρασε την επίδραση του μηχανικιστικού και τεχνοκρατικού ουσιαστικά στρουκτουραλισμού.

Σημειώσεις

1. In *Reperes* Maspero, Coll Dialectiques, p.p. 163-183.
2. Βλ. N. Poulantzas, *La crise d'etat*, PUF.
3. In *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, PUF, coll. Quadrige.
4. In *Nature de chose et droit*, L.G.D.J. (Chap. «Vision du monde et technocratie»), p.p. 303-306.
5. Βλ. γι' αυτό το θέμα τα άρθρα μας «Κριτική θέση και απελευθέρωση» στο *Κάπα*, Τ. 24, «Αποσύνθεση και πολυσθένεια – Αποϊδεολογικοποίηση και νεοσυντηρητισμός» στο *Convoy* Τ. 8, και το *Ιδεολογική κριτική και αισθητική*, Πράξις.
6. Νέοι Στόχοι.
7. Άπαντα, Σύγχρονη Εποχή, τόμος 14.
8. Βλ. A. Gramsci, *Oeuvres Politiques* Vol. 4, Gallimard.
9. Διεθνής Βιβλιοθήκη.
10. Οδυσσέας.
11. Θεμέλιο.
12. In *La Pensee*, Τ. 56. 1972.
13. Βλ. P. Anderson, *Le marxisme occidental*, Maspero.
14. Βλ. H. Lefebvre, *L'ideologie structuraliste*, Seuil, coll. Points.
15. Βλ. L. Goldmann, *Sciences humaines et philosophie*, Mediations.
16. Τα λάθη του στρουκτουραλισμού στους άλλους τομείς είναι βέβαια λιγότερο προφανή.
17. In K. Marx, *Oeuvres*, Gallimard, coll. Pleiade, vol. I, II, III.
18. Βλ. γι' αυτό το θέμα R. Dahrendorf, *Classes et conflits de classes dans la societe industrielle*, Mouton, p.p. 9-11, Ch. «Les classes», Cinquante-deuxieme charitre non escrit du livre III du *Capital* de Marx.
19. K. Marx, *Oeuvres*, Gallimard.
20. Βλ. H. Lefebvre, *Η κοινωνιολογία του Μαρξ*, Γκούτεμπεργκ.
21. Βλ. G. Gurvitch, *Dialectique et sociologie*, Flammarion, *Sur les classes sociales*, Mediations.
22. R. Aron, *La lutte de classes*, Gallimard, coll. Idees, *Dix-juit lecons sur les societes industrielles*, Gallimard.
23. Βλ. Β. Φιοραβάντες, *Ιδεολογική κριτική και αισθητική*, Πράξις, Κεφ. 3.
24. Βλ. Κ. Μαρξ, *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, Κοροντζή.
25. Αναγνωστίδης.
26. Ib. σημ. 17.
27. Βλ. K. Korsch, *Κ. Μαρξ*, Οδυσσέας.
28. Βλ. Κ. Παπαϊωάννου, *De Marx et du marxisme*, Gallimard.
29. Βλ. Φ. Ένγκελς, *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία*, Θεμέλιο.

30. Αναγνωσιδης.
 31. Αναγνωσιδης.
 32. Βλ. Β.Ι. Λένιν, *Η ανάπτυξη του καπιταλισμού στη Ρωσία*. Άπαντα, Σύγχρονη εποχή, Τ.3.
 33. Ib. Τ. 42.
 34. Ib. Τ. 42.
 35. Βλ. L. Goldmann, «Reification», in *Recherches dialectiques*, Gallimard.
 36. Ib. σημ. 10.
 37. Εκτός βέβαια από τη μπροσούρα του Λούκατς, *Lenine* του 1925, Maspéro, που συνεχίζει να έχει μέχρι σήμερα ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον.
 38. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στα πλαίσια αυτής της μελέτης δεν είναι δυνατό να αναφερθούμε και σε διάφορες άλλες σημαντικές θεωρίες όπως για παράδειγμα αυτές του M. Weber ή του T. Parsons, στις οποίες η μελέτη του έργου του Πουλαντζά οδηγεί είτε άμεσα είτε έμμεσα. Βλ. J. Habermas, *Raison et legitimité*, Payot.
 39. Βλ. N. Πουλαντζά.
 – *Nature des choses et droit*, L.G.D.J.
 – *Reperes*, Maspéro, coll. Dialectiques.
 – *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, Τ.2 Θεμέλιο.
 – *Φασισμός και δικτατορία*, Ολκός.
 – *Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui*, Seuil, coll. Points.
 – *L'Etat, le Pouvoir, le Socialisme*, PUF coll. Quadrige.
 – «La theorie politique marxiste en Gr. Bretagne», in *Les Temps modernes*, no 238, Mars 1966 p. 1683-1707.
 – «Vers une theorie marxiste» in *Temps Modernes*, No 239, Avtil 1966, pp. 1952-1982.
 – «Η θεωρία της σχετικής αυτονομίας», εισήγηση στην εβδομάδα «Σύγχρονης Σκέψης» του Θεμέλιου 1966. Βλ. τα πρακτικά, Θεμέλιο.
 40. Οι κριτικές, οι μελέτες και οι πολεμικές αναφορικά με το έργο του N. Πουλαντζά είναι αμέτρητες. Εντελώς ενδεικτικά: F. Cardoso, «Althusserisme ou marxisme? a propos du concept de Poulantzas», in *L'Homme et la societe*, No 24-5, s.s. 57-71, Chr. Buci Glusksmann, «A propos de la theorie marxisme de l'etat capitaliste-vers une conception nouvelle de la politique», in *L'Homme et la societe*, No 11, 1969, σ.σ. 199-207. Θ. Βακαλιός, «Αναλύσεις ανοιχτές στην κριτική», στο *Διαβάζω*, τ. 50, σ.σ. 139-144, M. Plant, «Ο Θετικισμός στη σκέψη του N. Πουλαντζά», στο *Λεβιάθαν*, Τ. 3, Νοέμβρης 1984, σ.σ. 1-7. E. Laclau, *Πολιτική και ιδεολογία στη μαρξιστική θεωρία*, Σύγχρονα Θέματα, N. Poulantzas, PUF (Colloque στο Παν. PARIS VIII) κ.ά.
 41. Ib. σημ. 11.
 42. Θεμέλιο.
 43. L.G.D.J.
 44. Μια συστηματική κριτική αυτής της θεωρίας του Αλτουσσέρ έχουμε αποπειραθεί στο *memoire* για την *maîtrise* της φιλοσοφίας, Παν. Paris VIII με τίτλο, *Esquisse pour une introduction a l'etude de la division sociale du travail*, ch. I.
 45. Όπως είναι γνωστό, την θεωρία της σχετικής αυτονομίας επεξεργάστηκε για πρώτη φορά ο Γκ. Λούκατς, in *La Theorie du roman*, Mediations

απ' όπου την πήρε ο Πουλαντζάς, via Λ: Γκολντμάν, και την προσαρμοσε στην θεωρία του για τις τάξεις, το κράτος και την ιδεολογία, δηλαδή για τις σχέσεις βάσης-εποικοδομήματος, πλην όμως μ' ένα αρκετά στρουκτουραλιστικό τρόπο.

46. Θεμέλιο.

47. Για μία καλύτερη μελέτη του θέματος, βλ. Η. Lefebvre, *L' ideologie structuraliste*, Seuil, coll. Points.

48. Θεμέλιο.

